

СВІТОГЛЯДНІ КООРДИНАТИ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ОСВІТИ

Олександр УСТЕНКО

Copyright © 2000

Для вищої школи, яка є консервативною як у позитиві, так і негативі водночас, важливо спроектувати та впровадити новий науково-культурний простір, який би був оазисним утіленням сучасної європейської цивілізації. У такому вищому закладі, сподіваємося недалекого майбутнього, викладач, працюючи зі студентами, не просто передає той чи той предметний зміст курсу. Він керується іншими стратегією і тактикою навчання, коли оволодіння професією відбувається головню на рівні вироблення ефективних соціальних норм (плани, проекти, програми, технології, методи тощо) і цінностей (ідеї, ідеали, оцінки, кодекси, переконання та ін.). Тоді й наукові знання добуваються кожним у контексті розуміння значень і прийняття смислів, тобто стають особистісними, культуротворчими.

ПОТРІБНЕ КОНЦЕПТУАЛЬНЕ ОСМИСЛЕННЯ НАГАЛЬНИХ ПРОБЛЕМ

Українське суспільство, як і система освіти зокрема, перебуває на етапі

перехідного періоду - від закритого соціально-економічного устрою до відкритого, демократичного, ринкового. Вражає науково-професійна розпорошеність зусиль, яка нині існує у середній і вищій школі. Її можна подолати шляхом розвитку нових інформаційних технологій, які використовуватимуться у ХХІ столітті. Цивілізований світ далеко пішов у вирішенні цього питання. Зрозуміло, що бракує матеріального достатку, коштів. Тому перше, що треба було б здійснити у загальнодержавному масштабі - розробити єдину концепцію стійкого розвитку вищих навчальних закладів.

Велика проблема в тому, що кожен все видумує сам. У той час, коли відкриті й давно накатані напрямки організації ефективної освітньої діяльності. Здається, нічого не треба видумувати: щось узяти із Заходу, щось підтримати і закріпити своє. Іншими словами, вагомий досвід реформування освіти, який набуто за кордоном і в нашій країні, треба конструктивно використати для поступу вперед. Так,

понад 60 наших студентів нині навчаються в Англії, безпосередньо у Лондоні. І треба визнати, що рівень підготовки наших та англійських студентів помітно відмінний. У нас ґрунтовнішою є загальнотеоретична підготовка, проте у них навчають так, що кожен предметно знає, чим конкретно має займатися і не цікавиться чимось іншим, побічним.

Сполучені Штати Америки знову дивують світоглядними акцентуаціями. Свого часу майже всі громадяни підраховували власні калорії, тепер повсюдно визначають рівень інтелектуального розвитку кожного малюка, юнака та дорослого. Навіть двірником не влаштуєшся, доки не пройдеш відповідне тестування. Там соціальний загал дуже зорієнтований на тестові дані. У нас щодо цього інакше: саме суспільство не замовляє високоякісні рівні професійної підготовки. Складається враження, що й держава не зацікавлена в інтелектуальному розвитку нації. Скажімо, від Івано-Франківської податкової адміністрації до мене надходять численні скарги на керівників, корті ущемляють одержувачів магістерського звання.

Очевидно, в державі повинен бути перелік посад, які не може зайняти абсолютно ніхто без відповідної ґрунтовної професійної підготовки. Якщо в організації є перспективна особа, то

її спочатку посилають на навчання, а потім вона обіймає посаду на випробувальний термін, тільки після цього з нею підписують, або не підписують контракт. Проте в розв'язанні цієї проблеми констатуємо відсутність компетентно сформульованого соціального замовлення, що блокує позитивний розвиток освітньої системи зазначеного рівня. До того ж, нам треба будь-що зробити колосальний переворот у навчальних технологіях середньої і вищої освіти, інакше буде дуже важко справитися з тим інформаційним бумом, який нас безжально переслідує. Ось чому так важливо мати інтелектуальний фарватер - ґрунтовну концепцію послідовно-конструктивного реформування національної освіти.

ІСТОТНЕ ОНОВЛЕННЯ І ЗБАГАЧЕННЯ ОСВІТНІХ ТЕХНОЛОГІЙ - ВЕЛІННЯ ЧАСУ

У нашій освіті, на жаль, залишилося все так, як було 50-70 років тому. Маємо на увазі насамперед технологічне оснащення навчального процесу, зміст і характер взаємин викладача і студентів. Типова картина вузівських занять: пролунав дзвінок, збіглися і сіли за парти чи столи 200 осіб в одній аудиторії. У того голова, або печінка болить, інший згадує про

вечірку, ще в когось - неприємності вдома. Пасивний навчальний процес, на наше переконання, себе давно віджив, хоч і панує у вищих навчальних закладах, які працюють здебільшого вхолосту. Відомо, що за найкращих умов коефіцієнт корисної дії вербального (словесно-інформаційного) навчання - не більше 10%. Нормативи організації цього навчання вимагають зібрати багато людей і щоб один лектор говорив те, що можна прочитати в книзі, або «Інтернеті». А що залишається після цього в свідомості студента, майже нікого не турбує, хіба що самого студента, і то під час іспиту.

Отож завдяки архаїчній технологічній системі вузівського навчання чимало грошей летять на вітер. І є «ножиці» між вимогами навчального плану та можливостями їх високоякісного виконання, які залишилися у спадок від 30-х років - етапу індустріалізації суспільства. Так, з одного боку, має місце перелік великої кількості навчальних дисциплін, за яким розраховують штат викладачів, з іншого - число студентів: на 13,6 осіб, які навчаються, повинен бути один викладач (зауважимо, що кращі університети світу зорієнтовані на співвідношення «один до одного»).

Зрозуміло, що змінити цю ситуацію нині, за скрутного фінансового

становища не можна. Треба шукати інших шляхів підвищення коефіцієнта корисної дії як шкільного, так і вузівського навчання. Щонайперше - примусити студента, щоб він навчався самостійно та усвідомлено під наставництвом викладача. Для цього треба перебудувати їхні міжособистісні стосунки, а вузівські лекції розмежувати на категорії - класичну, проблемну, соціальну, використавши переваги модульного підходу. Професорам і доцентам, щоб стати справді ефективними менеджерами освітньої діяльності, потрібно освоїти інваріантні методологічні схеми того, як навчання зробити діловою грою, дослідженням, дискусією чи взаємобміном культурними надбаннями нації.

При цьому ситуація зі студентом не настільки складна, як із викладачем, який є продуктом сформованим, усталеним. Він роками працює трафаретно, особливо у сфері тих навчальних дисциплін, що не потребують кардинальних змін (фундаментальні та інженерно-технічні науки). Й це певною мірою виправдано. Однак не підлягає виправданню змістовна і технологічна одноманітність упродовж десятиліть навчальних занять з економіки, юриспруденції, гуманітарних і соціальних наук. Треба нарешті почати

підкуватися не тільки про теоретичну компетенцію викладачів, а й про психолого-педагогічну. Варто створити систему гуманітарно-психологічної перепідготовки і підвищення кваліфікації викладацького складу вузів. На вихідному рівні це можуть здійснити самі вищі навчальні заклади, на серйозніших рівнях - регіональні центри.

Освіта завжди нібито йшла попереду виробництва і життя, хоча кращі ідеї здебільшого втілювали не освітяни. Медики вже років 30-50 тому придумали інститути вдосконалення лікарів. Ще тоді за фахом і спеціалізаціями визначилися центри, безперервно відбувалася обов'язкова перекваліфікація лікарів. Пізніше в освітян з'явилися інститути вдосконалення вчителів. Це був додатковий відпочинок серед усього того гамузу інформації, передового досвіду і виховних заходів. Якщо 10% позитиву в цьому й було, то добре. З тих інститутів і понині не виходять професіонали з новим мисленням, розширеним світобаченням. У цьому аспекті для вищої школи, яка є консервативною як у позитиві, так і в негативі водночас, важливо спроектувати та впровадити новий науково-культурний простір, який би був оазисним утіленням сучасної європейської цивілізації. У такому

вищому закладі, сподіваємося недалекого майбутнього, викладач, працюючи зі студентом, не просто передає той чи той предметний зміст курсу. Він керується іншими стратегією і тактикою навчання, коли оволодіння професією відбувається головню на рівні вироблення ефективних соціальних норм (плани, проекти, програми, технології, методи тощо) і цінностей (ідеї, ідеали, оцінки, кодекси, переконання та ін.). Тоді й наукові знання здобуваються кожним у контексті розуміння значень і прийняття смислів, тобто стають особистісними, культуротворчими.

Тільки-тільки розгортається професійна орієнтація в економічні вузи. На етапі створення - середні економічно-профільні заклади. Першокурсникові переважно однаково, що вивчати - міжнародну економіку, внутрішню економіку чи кулемет. І досі не впроваджена система, за якої студент економічного вузу перших два роки здобуває загальноекономічну підготовку, в ході якої і здійснювався б відбір за окремою спеціальністю (банк'єр, аналітик-фінансист, бухгалтер абощо). А то кожний хоче стати відразу ревізором, не маючи ні знань із бухгалтерської справи, ні відповідного життєвого досвіду. Крім того, проблемою економічної освіти в Україні є невиправдана ліквідація різних

форм практики. Завдання Уряду та Міністерства освіти і науки - з'ясувати, хто і як саме готує економістів та юристів (зауважимо, що навіть Президент звернув увагу на факт: 142 навчальних заклади нині готують юристів). Очевидно, що якість економічної підготовки залежатиме передусім від типу закладу (державний чи приватний) та рівня освітньої організації (одне - факультет інституту чи університету й зовсім інше - спеціалізований вуз).

ТАНГ - ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД ХХІ СТОЛІТТЯ

Тернопільська академія народного господарства сьогодні - новий науково-освітній заклад з огляду на кількість новацій. По-перше, її структура нині не має аналогів порівняно з іншими економічними вузами: за організаційною будовою це холдінгова компанія. Це дає змогу, з одного боку, чітко визначити й поставити власну систему довузівської, вузівської і післявузівської підготовки спеціалістів, з другого - з'єднатися з фінансовими, виробничими і торговельними організаціями (підприємствами) та заробляти гроші, економічно задіювати викладачів і студентів. Скажімо, у нас є свій банк «Євроцентр», у структурі якого працює окрема розра-

хункова каса - навчальний банк, а також кредитна спілка, до діяльності яких причетні студенти. Те ж саме можна сказати про роботу трьох страхових компаній. Відтак намагаємося поєднати навчальну і професійну діяльність студентів через їх безпосередню участь у робочому процесі сучасних економічних та фінансових структур.

Проте зазначимо, що зміст навчального процесу важче піддається зміні, оскільки викладацький персонал сформований із людей, вихованих на традиціях старої школи. Тому орієнтуємося на молодих викладачів. Аспірантура зараз нараховує 163 особи, які навчаються за контрактами, що підвищує відповідальність як самих аспірантів, так і наукових керівників за позитивний кінцевий результат. П'ять років тому була створена кафедра прикладної і соціальної педагогіки. Це, як мовиться, перша ластівка тих позитивних реорганізацій, яких ніхто не чекав. Зокрема, кілька років під сумнів ставили психологічну службу кафедри, а тепер є певна зацікавленість і викладачів, і студентів. Нарешті, ми створили науково-дослідний інститут експериментальних систем освіти, завдяки якому Україна має часопис «Психологія і суспільство».

Отже, саме нова структурна орга-

нізація дала змогу заробляти гроші, адже тільки 30 відсотків витрат покривають бюджетні надходження, а все решта - наша самостійна фінансова діяльність. За цих обставин легко простежити, що кожен інститут може, має і чого потребує для вдосконалення своєї роботи. Так, актуальною вимогою є наявність у кожному підрозділі свого практичного полігону. Ось чому банк має Банківський інститут, фінансові організації і страхові компанії - Фінансово-страховий, наукове господарство та 1400 гектарів землі - Аграрний, підрозділи в обласній і міській держадміністраціях - Економіки і управління.

МІЖ ДЕРЖАВНИМИ І ПРИВАТНИМИ ВУЗАМИ ТРЕБА НАЛАГОДИТИ ВЗАЄМОВИГІДНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО

Приватні вузи, на моє переконання, зараз неспроможні конкурувати з державними здебільшою через відсутність належного професорсько-викладацького складу і системи його підготовки. Вони є «альтернативними» з огляду на участь у конкретній боротьбі за студента. Якість освітнього процесу та науковий рівень презентації навчальних курсів більшою або меншою мірою поступаються класичній освіті. На жаль, програма створення приватних вузів

не передбачає виконання повного набору відповідних вимог, що їх сформулювали свого часу Уряд та Міністерство освіти і науки.

Крім того, організовуючи приватний вуз, треба знати специфіку освітнього простору регіону. Так, за останні кілька років на Тернопіллі з'явилося сім економічних вузів. Очевидно, що вони не потрібні, проте йти відомим шляхом легше. Замість того, щоб відкрити нові освітні напрямки, скажімо архітектуру, мистецтвознавство, або ті, яких немає в державних вузах, приватні заклади вибирають витопані дороги та освоєну інфраструктуру навчального процесу: підготовлені кадри, відпрацьовані курси, створене підручникове і методичне забезпечення.

Необхідно по державному поставити питання: кожен приватний вуз, який відкривають у регіоні, повинен одержати дозвіл-рекомендацію від ради ректорів вищих навчальних закладів. Тоді з'ясується, чи доцільно відкривати нові напрямки, чи ні. Наша Академія, скажімо, прекрасно задовільняє потребу всього регіону в економічних кадрах. Водночас у Тернополі створений Інститут підприємництва і бізнесу, який не дублює нашу діяльність, оскільки розпочав підготовку реєстраторів для фондових бірж. Отож ніша знайдена. Проте

чимало наших викладачів працюють там за сумісництвом, хоча взаємовідносини між Академією та Інститутом досі не врегульовані. Зокрема, ніяк не знаходить підтримки наша пропозиція підписати договір про співробітництво.

Отже, рада ректорів повинна сказати своє слово про доцільність відкриття у даному регіоні тих чи інших спеціальностей, забезпечення потреб в отриманні вищої освіти, особливо за дефіцитними напрямками, не повторюючи того, що є. Акредитаційні органи Міносвіти і науки, видаючи ліцензію, мають узгодити це питання не тільки з місцевими органами влади, а й із радістю ректорів. Тоді легше буде спільними зусиллями розв'язувати життєві проблеми розвитку закладів освіти: хтось завдяки своїй мобільності організовує новий напрямок професійної підготовки, а наша Академія забезпечує кадрами і методичними засобами, за що одержує 15 відсотків від усіх зароблених коштів. Ось чому так потрібне прийняття Закону про інтелектуальну власність.

Інший парадокс стосується підготовки науково-викладацьких працівників. Приватні вузи здебільшо не мають права присвоювати вчені звання - доцента і професора, тому їхні викладачі намагаються працювати хоча б на 0,25 ставки в державному вузі. Та

й спеціалізованих вчених рад у них також немає, тому вони знову йдуть до нас. Відомо, що в Україні десяток приватних закладів виконали ліцензійні умови (приміщення, матеріальна база, кадровий склад, бібліотека, навчальна частина тощо). Але сотні стали просто «шарашкіними» компаніями. Є випадки, коли ці вузи очолювали люди без вищої освіти. Тут поле для діяльності різних пройди-світів від освіти.

ВАЖЛИВО СТВОРИТИ ЕФЕКТИВНУ ВЗАЄМОЗАЛЕЖНІСТЬ: ШКОЛА—ВУЗ

З кожним роком Академія готує спеціалістів із кращого «матеріалу». Якби завтра відмінили відому відстрочку від армійської служби, то вища школа могла б залишитися без багатьох студентів і абітурієнтів. Здебільшого ті перешкоди, які вищий навчальний заклад ставить перед випускниками, дають позитивний результат, хоча він різний у кожній конкретній ситуації. Досвід показує, що на міжнародні спеціальності приходять юнаки і дівчата з найвищим інтелектуальним потенціалом, тому що там найвищі вимоги. Також ерудована молодь йде у юридичний інститут. Свій підготовлений контингент мають лінгвістичні факультети. На інші напрями потрапляє чимало випадкових людей.

Тому ми прагнемо визначити коефіцієнт інтелектуальності тих абітурієнтів, які не пройшли по конкурсу. Якщо він є високим, то розглядаємо питання про його зарахування окремо. Майже завжди такі студенти виправдовують нашу довіру. Загалом у нас створена мережа закладів довузівської підготовки: коледжі, ліцеї, гімназії, технікуми, спецкласи в загальноосвітніх школах. Намагаємося брати студентів не просто «з вулиці», а тих, хто цілеспрямовано, через середню ланку, йшов до вищої освіти. Тоді маємо ґрунтовнішу наукову підготовку, світоглядну впевненість абітурієнта щодо подальшого навчання, попереднє знайомство із змістом професійної діяльності. Очевидно, що чотири-п'ять років - короткий проміжок часу для того, щоб оволодіти на рівні усвідомленого розуміння великим обсягом наукових знань, сформувані необхідні професійні вміння і навички, норми і цінності. Ось чому важливо знати не тільки інтелектуальний потенціал абітурієнта, а й основну стартову компетентність.

Кожен вищий навчальний заклад повинен, на мою думку, мати свої (відмінні) умови прийому студентів. У вузах мистецького профілю так і є, що обумовлено специфікою професійної діяльності. Але не набагато

простіші вимоги до інженерних і економічних спеціальностей. Саме тут не обійтися без тестування на інтелектуальну зрілість. Більше того, через фінансові і кредитні структури пропонуємо батькам (за окремою угодою) готувати дітей до вузу на початковій стадії - з 8-9-класу, причому групами, або індивідуально. Для цього створена мережа консульт-пунктів Академії. У такий спосіб формуємо учня як майбутнього студента певної спеціалізації.

У розв'язанні зазначеної низки проблем важливе місце належить науковим дослідженням сучасних освітніх систем і технологій. На жаль, українська педагогічна наука зорієнтована переважно в минуле. Усі чомусь цікавляться, що сказав Песталоцці, Коменський, Ушинський, Макаренко, Сухомлинський. Проте новий час потребує нових теоретиків педагогіки, психології, освіти загалом як виняткової сфери духовного виробництва. Сміливі наукові проекти в нашій системі здебільшого зустрічаються у штики: хтось не може піднятися над власними світоглядними стереотипами чи амбіціями, ще хтось не хоче, або не має часу з'ясувати, що запропоновано у нововведеннях. Не дивно, що переважна більшість науковців від педагогіки добре засвоїли не лише ідеологічно одоб-

рений зміст професійної діяльності, а й правила гри, як цей зміст обстоювати. Водночас є велика віра у широкі перетворювальні можливості психології - теоретичної, прикладної, практичної.

ЩО ТРЕБА ДЛЯ ТОГО, ЩОБ СТАТИ І БУТИ ЕФЕКТИВНИМ КЕРІВНИКОМ

Професія «ректор» у нашій країні дивовижно унікальна. Керівників такого рівня взагалі ніхто і ніде не готує. Так, я ректором працюю 29 років, з яких 16 - очолюю Академію, а до того 13 років був ректором Івано-Франківського педагогічного інституту. Маю підстави стверджувати: великою помилкою є те, що ніхто не готує керівника закладу освіти. До того ж, немає замовлення з боку органів освіти. І директора школи добирають по-старому, примітивно, тобто залежно від бажання вищого керівництва, а не від орієнтації на ефективне виконання саме директорських функцій. Тому свободолюбні керівники швидко позбуваються як ілюзій, так і кар'єри.

У вищій школі підбір ректорів відбувається, м'яко кажучи, спонтанно. Керівник закладу не навчається управлінському мистецтву, його ніхто не пестує. Звідси найкраща ситуація, за якої він сам готує собі заміну на майбутнє. Ректорські секрети відхо-

дять із самим ректором. Я завжди придивлявся до роботи перших керівників різних вузів, навчався у них управлінської мудрості, зокрема в ректорів: Київського політехнічного інституту - Плигунова, Львівської політехніки - Денисенка, Львівського університету - Максимовича, Дрогобицького педінституту - Черненка. Це, свого часу, знадобилося мені в ректорській роботі. І в педінституті, який очолював, було чимало починань від політехнічних вузів. Згодом, керуючи економічним вузом, я синтезував багато різноманітних методів роботи саме через досвід, який запозичив, спілкуючись з попередниками - керівниками інших закладів. А це дало змогу уникнути хибного управлінського шляху - спроб і помилок. Переконаний, що освіта - не місце для непродуманих, науково не виважених експериментів, які часто вводять новопризначені ректори, хоча вони є класними спеціалістами у своїй галузі. Треба навчити майбутнього керівника керувати тотально, але невимушено, опосередковано, але ефективно. Якими засобами - то вже інша справа, тільки обов'язково із залученням науки - психологічної, економічної, юридичної, соціологічної. Поки що менеджмент в освіті функціонує на примітивному рівні, або на папері.

Важлива проблема для керівника

будь-якого навчального закладу - оплата праці. У вузі, де діяльність є наукоємною і психологічно напруженою, вона має бути диференційованою. У нас же прийнято всіх рівняти під одну лінійку. Проте не треба чекати реформ згори, щоб змінити ситуацію на краще. Тому самі турбуємося про матеріальний стан своїх працівників. Платимо подвійну заробітну плату професорсько-викладацькому складу. На зароблені гроші купуємо, або будуємо житло. Тільки у 1999 році викладачі отримали 34 квартири. Продовжуємо будувати далі. Впевнений, треба вкладати кошти у персонал, людський капітал, як роблять у цивілізованому світі. І це гарантуватиме зростання всіх показників освітнього процесу.

Щодо керівників середніх загальноосвітніх закладів, то їхнє життя сьогодні надзвичайно складне, оскільки доводиться шукати нестандартні шляхи для виживання. По-перше, «тікати» від бюджету. Для цього є консалтингові фірми. Треба створити опікунські ради і використовувати їх можливості для розвитку школи, насамперед її фінансово-господарської діяльності.

Успіх прийде тоді, коли нестандартно використовувати потенціал працівників і всіх з найближчого оточення, хто зацікавлений в ефективному функціонуванні закладу. Наша

школа, середня і вища, багата колективним егоїзмом і тільки поодинокі вчителі і викладачі організують біля себе колектив вихованців-однодумців. За таким принципом можна було б будувати й опікунську раду. Тут мають перевагу не лише гроші, а й духовне середовище, імідж закладу. І це не фантазії, багато керівників зуміли зробити такі речі.

Якщо буде прийнята нова Державна концепція економічного розвитку і крок за кроком вона здійснюватиметься, то це б дало змогу зрозуміти важливість духовної сфери суспільства та її рентабельність (відомо, що одна гривня, вкладена в освіту, за найкращих умов може дати 10-15 гривень). Тоді б стало очевидно, що без наукової діяльності в державі нічого взагалі не може існувати нормально. Як на мене, то в процесі становлення власне національної освіти всі ми перебуваємо в розгубленому стані і не знаємо, за що схопитися. А звідси залишковий принцип нарахувань на освіту. На жаль, для більшості не діє аксіома, що саме освіта, інтелект, наука рухають суспільство до культури і цивілізації, а не навпаки.

Україні бути серед передових країн Європи!

Надійшла до редакції 24.01.2000 р.